УДК 330.1:008

О. В. Євтушевська,
к. е. н., асистент, асистент кафедри підприємництва,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СПОЖИВЧІ ПОТРЕБИ ЯК ОСНОВА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

O. Yevtushevska,
candidate of economic science,
assistant, assistant of the Department of Enterprise, Kyiv National University by Taras Shevchenko

CONSUMER NEEDS AS A BASE OF INNOVATIVE DEVELOPMENT

Досліджено роль споживчих потреб як основи інноваційного розвитку. Надано класифікацію потреб за критерієм нагальності задоволення. Наведено аргументи щодо необхідності скорочення споживання.

Role of a consumer needs as the bases of an innovative development are investigated. Needs' classification by the criterion of urgency are given. Arguments as to necessity of a consumption diminishment are showed.

Ключові слова: об'єктивні потреби, інноваційні технології, надмірне споживання, суб'єктивні потреби, науковий прогрес.
Key words: objective needs, innovative technologies, excessive consumption, subjective needs, science progress.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Дослідження споживчих потреб суспільства є одним з основоположних питань економічної науки. Існує багато класифікацій людських потреб, які розкривають різні рівні задоволення бажань споживачів, проте недостатньо уваги приділяється дослідженню впливу ірраціональних, суб'єктивних чинників, які формують значну частину споживацьких прагнень. Багато дослідників говорять про марнотратне, надмірне споживання у сучасному світі, проте в економічній науці панівним залишається постулат про безмежність потреб та обмеженість ресурсів. З другою частиною цього твердження навряд чи доречно сперечатися, але чи можна вважати, що потреби людства дійсно є безмежними. Доцільніше говорити про постійно зростаючі потреби, які призводять до все більшого тиску на природне середовище. Можна сказати, що інноваційний розвиток — це намагання пристосувати наявний ресурсний потенціал до зростаючих потреб людства. При цьому ресурсна база явно не зможе задовольняти збільшенням обсягів споживання у майбутньому без радикальних проривів у науці та техніці. Варто дослідити структуру споживчих потреб для того, щоб зрозуміти, які з них створюють зайвий тиск на еколого-економічну сферу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням особливостей споживання та його взаємодією з інноваційно-технічним розвитком займаються такі зарубіжні вчені: Ф. Бастіа, Е. Тоффлер, Д. Белл, П. Друкер, Дж. Гелбрейт та інші. Серед вітчизняних учених питанням споживчих потреб та їх зв'язком з інноваційним розвитком цікавляться: Назаров І.В., Єщенко П.С., Ігнатович Н.І., Мандибура В.О. та інші.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є обгрунтування необхідності скорочення споживчих потреб для забезпечення збалансованості інноваційного розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Як зазначалося вище, споживчі потреби виступають основним каталізатором науково-технічного прогресу. Загальноприйнята аксіома про безмежність людських потреб на тлі вичерпного ресурсного потенціалу призводить до необхідності пошуку теоретичних та практичних рішень цієї суперечності. Зростання потреб сприймається як об'єктивна даність, хоча значна їх частина є відображенням суб'єктивних прагнень споживачів. Дійсно зі зростанням кількості населення потреби об'єктивним чином збільшуються, проте на сьогодні їх нарощування відбувається надзвичайно активно, в тому числі, і за рахунок ірраціонального споживання розвинених країн. Здебільшого, більш розвинена частина людства не ставить під сумнів своє право на задоволення якомога більшої кількості потреб, що призводить до необхідності пошуку способів пристосування природного середовища до гіпертрофованих споживацьких бажань. Так виникають інноваційні технології, які покликані знизити зусилля зі здобуття благ, а також за можливості посилити ресурсно-трудовий потенціал людства. На думку деяких дослідників, проект класичного лібералізму на Заході сприяв формуванню сучасної технократичної цивілізації з настільки високим рівнем споживацького спрямування, що вкрай загострилися та перетворилися на глобальні проблеми екологічної та ресурсної безпеки [1, с. 76].

Для кращого розуміння специфіки марнотратного споживання варто розкрити класифікацію споживчих потреб за критерієм нагальності їх задоволення. В цілому, потреби можна розділити на об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні потреби — це потреби, незадоволення яких призводить до фізичної шкоди здоров'ю та/або моральної деградації особистості (потреба у воді та їжі, потреба в одязі, житлі, у медичній допомозі, потреба у спілкуванні та навчанні, духовні та деякі культурні потреби). Ці нужди є даністю, необхідність їх задоволення не викликає ніякого сумніву. Проте по мірі їх задоволення людина починає думати про наступні блага. За словами Ф. Бастіа: "дуже цікаво помічати, з якою швидкістю все нові і нові бажання задовольняються і те, що було неясною мрією, стає звичним смаком, а смак перетворюється в невідкладну потребу. Нужди ... здатні зростати і розширюватись до нескінченності, тому що вони породжуються невичерпним джерелом, яким є бажання" [2, с. 85—87]. При цьому вчений говорить, що безмежні потреби повинні передбачати безмежні ресурси, чого явно не спостерігається. Навіть інноваційно-технічний розвиток, на який покладається стільки надій, не вирішує багатьох глобальних проблем людства.

Суб'єктивні потреби — це потреби, незадоволення яких не призводить до негативних фізичних наслідків, але може стати причиною психологічного дискомфорту. Суб'єктивні потреби, в свою чергу, можна розділити на суб'єктивно-обумовлені та суб'єктивно-необумовлені. Суб'єктивно-обумовлені потреби породжені бажанням людини полегшити побут, а також прагненням посісти своє місце серед інших. До таких потреб належать: потреби, пов'язані з необхідністю вдосконалення побутових умов (швидкісний транспорт, побутова техніка, засоби зв'язку тощо); потреби соціального статусу (речі, які повинні підкреслювати соціальну роль особи); потреби, пов'язані з дотриманням суспільних традицій (виконання норм етикету, підготовка до святкувань тощо). Суб'єктивно-необумовлені нужди є наслідком людських слабкостей. Цей вид потреб може проявлятися як в надмірному задоволенні об'єктивних бажань, так і у виникненні нових, часто антисоціальних прагнень. До таких потреб належать надмірне споживання вишуканих та рідкісних страв, неконтрольоване скуповування одягу та інших речей, придбання предметів розкошу, гонитва за модою тощо. Об'єктивні потреби дійсно можуть перетворюватись у нездорові нужди. Так, І. Гончаров у своєму творі "Обрыв" пише про те, що у мужиків (тобто, селян) не буває апетиту, апетит буває тільки у панів, а у селян — голод. У сучасному розвиненому суспільстві апетит давно переріс у гурманство. Яскравим прикладом задоволення суб'єктивно-необумовлених потреб є скуповування речей у періоди розпродажів у європейських країнах та Сполучених Штатах. Покупці, подекуди, в буквальному розумінні топчуть один одного для того, щоб першими схопити

бажану річ. Так запекло не завжди борються за необхідні блага навіть люди в скрутних обставинах.

На думку Ф. Бастіа, "і нерозумне бажання при певній мірі цивілізованості і в епоху, коли вся людська міць спрямована на задоволення всіляких бажань, перестає бути нерозумним, коли потужність людини набуває все більшого розмаху" [2, с. 90]. Сьогодення показує, що потужність людини виявляється значною мірою ілюзорною, а бажання не перестають бути нерозумними. Вчений говорить про те, що людська праця спроможна доповнити природно-ресурсний потенціал. Саме праця втілилась у створенні інноваційних технологій, спрямованих на пошук альтернатив природним ресурсам, проте успіхи в цій діяльності поки не дають надії на задоволення економічних та енергетичних потреб людства у майбутньому. Цю думку Ф. Бастіа поділяв і український економіст XIX століття — Сергій Подолинський. За його виразом, "природні творива Землі не можуть задовольнити всіх потреб людського роду. Щоб задовольнити ці потреби, треба збільшити кількість таких творив. Засобом для цього є людська праця, отже, безпосередньою метою всякої праці є задоволення потреб" [3, с. 87—88].

Кожен споживач обмежує свої потреби тією чи іншою мірою. Це відбувається як внаслідок психологічних особливостей, так і через об'єктивні обставини. До останніх можна віднести певний рівень доходів, відсутність роботи, сплату кредиту тощо. До психологічних чинників належать: самообмеження, економність, прагнення до заощаджень.

На сьогодні людство не може дозволити собі задоволення суб'єктивно-необумовлених потреб, але зупинити цей процес за умов глобалізованої економіки, що діє на ринкових засадах, за допомогою економічних важелів практично неможливо. Існує ряд причин, через які надмірне споживання залишається реальністю. До таких причин можна віднести:

1) функціонування глобального ринку, метою якого є всебічне та максимально можливе задоволення платоспроможного попиту на товари та послуги. Контролювати попит в глобальній економіці можна лише в локальних випадках;

2) високий рівень конкуренції між виробниками кінцевих товарів породжує цілий сектор штучно створених потреб. Особливо це стосується розвинених країн. Продаж товарів та послуг перетворився в ефективну систему створення нових нужд, залучення покупців за допомогою найрізноманітніших прийомів. Численні команди фахівців працюють над тим, щоб знаходити все нові і нові способи підвищення споживчого попиту;

3) морально-ціннісні орієнтири частини людства знаходяться у сфері споживання. Ті суспільства, які звикли до високого рівня добробуту, надзвичайно болісно сприймають навіть найменше погіршення умов;

4) розвиненим країнам вдалося частково подолати суперечність між задоволенням від споживання благ та зусиллями, працею для їх отримання. Двомірна природа корисних речей цікавила вчених та філософів не одне століття. За висловом Гегеля, благам притаманна так звана "самостійність", тобто сукупність зусиль, які необхідно витратити для їх отримання. Саме ці зусилля і були найбільшим природним обмежувачем нестримних людських прагнень. Протягом усього періоду людства найбільш спритні його представники намагалися поставити між собою та "самостійністю" речі посередника. Ним міг бути раб, селянин, кріпак чи робітник, проте на сьогодні країни "золотого мільярду" зуміли поставити між собою та "самостійністю" благ країни, що розвиваються, та країни третього світу. Передусім, це робиться за рахунок передачі найскладніших та найменш престижних робіт залученим працівникам зі менш розвинених держав, перенесення екологічно шкідливих виробництв на території країн третього світу, підтримки вигідних для потужних країн валютних курсів, зокрема курсу долара, надання наполегливих рекомендацій щодо здійснення фінансової політики з боку міжнародних фінансових організацій тощо. За таких обставин споживчий бум передових держав дійсно може сягнути загрозливих масштабів.

Не дивлячись на всі ці зусилля розвинених країн, цього недостатньо для того, щоб задовольнити їхні та не лише їхні потреби. Відповідно, ведеться пошук шляхів для подальшого нарощування економічного потенціалу. Такий пошук буває як конструктивним, так і деструктивним. До конструктивних підходів до вирішення глобальних проблем людства можна віднести: пошук альтернативних джерел енергії, створення нових медичних препаратів та методик відновлення здоров'я, розвиток біотехнологій, нанотехнологій тощо. Деструктивні шляхи вирішення проблем полягають у намаганні відвоювати природні енергетичні ресурси будь-якою ціною, розв'язанні військових конфліктів для вирішення економічних питань, використанні інноваційних технологій у злочинних цілях, створенні новітніх розробок для надмірного контролю за населенням тощо. Замість того, щоб намагатися зменшити рівень споживання, деякі дослідники пропонують абсурдні, а інколи й злочинні ідеї. Лунають твердження про можливість переселення людей на інші планети у майбутньому, заклики про необхідність скорочення населення для того, щоб решті жилося комфортно.

В Україні питання інноваційного розвитку активно обговорюється, багато державних програм містять у собі плани щодо підтримки та впровадження інновацій у виробничий процес. Проте не всі потужні виробники поспішають застосовувати новітні технології. Для багатьох з них на сьогодні вигідніше використовувати застаріле обладнання, ніж реорганізовувати виробництво. Вітчизняні споживачі менше цікавляться екологічними нововведеннями, нанотехнологіями, традиційно негативно сприймають деякі види біотехнологій, наприклад, генномодифіковану продукцію. При цьому спостерігається досить високий попит на новітні інформаційні технології. Треба зазначити, що надмірне споживання інколи проявляється і в нашій країні, здебільшого це стосується певних соціальних верств, проте не лише їх. Зокрема, високий попит з боку споживачів з середнім рівнем доходів на інформаційні новинки, на думку автора, явно не відповідає їх реальним потребам. Сумнівно, що багатьом школярам, студентам, молоді потрібні дорогі та багатофункціональні засоби зв'язку чи отримання інформації. Такі бажання формуються не внаслідок реальних потреб, а через активне нав'язування виробників, прагнення слідувати моді, не відставати від інших. Цікаво, що мода на певні речі дає змогу виробникам значно збільшувати обсяги продажу. Суб'єктивне бажання індивідів копіювати поведінку та вподобання одне одного, а також здаватися сучасною людиною дуже допомагає реалізовувати малопотрібні товари.

Зростання рівня потреб у вітчизняних умовах призвело до процвітання такого явища як споживче кредитування. В кредит беруться як потрібні речі, так і дорогі "іграшки", володіння якими принесе боржнику, швидше за все, лише короткотермінове психологічне задоволення.

Незважаючи на вище перелічені аргументи проти надмірного споживання, все ж варто зазначити, що останнє також приносить і певні позитивні наслідки. Зокрема, завдяки цьому велика кількість виробників може реалізовувати свою продукцію, це, в свою чергу, створює значну кількість робочих місць, сприяє сплаті податків та забезпечує соціальний захист для різних груп населення. Проте в сучасних умовах більшість продукції виробляється корпораціями, які отримують надприбутки, при цьому тиснучи на національних товаровиробників. Відповідно, зменшення обсягів реалізації їх продукції навряд чи було б значною втратою для когось, окрім них самих і їх працівників. Водночас, самі виробники також виступають в ролі кінцевих споживачів, коли реалізовують власні споживчі потреби. Тому всезагальне зменшення обсягів споживання могло б зменшити тиск на ресурсну базу планети.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Споживчі потреби людства стали основою для інноваційного розвитку, проте, не дивлячись на всі надії, які покладаються на нього, практика показує, що єдиним виходом для покращання еколого-економічної кон'юнктури є не створення та впровадження новітніх технологій, а зменшення рівня споживання, передусім, розвинених країн. Активна інноваційно-технічна діяльність людства призвела не лише до вдосконалення життєвих умов, зростання рівня добробуту, розвитку медицини, науки та освіти, але й спровокувала глибоку екологічну кризу, зростання розриву між розвиненими країнами та рештою світу, боротьбу за енергетичні ресурси тощо. Перспективним у цьому відношенні є пошук шляхів до зменшення рівня споживання. Ця задача є надзвичайно складною в сучасних умовах, проте в західних країнах потроху проявляється тенденція до обмеження власних споживчих потреб через усвідомлення необхідності економного ставлення до вичерпного ресурсного потенціалу планети.

Література:

1. Ігнатович Н.І. Сучасний лібералізм в контексті економічної глобалізації / Ігнатович Н.І. — К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2011. — № 26. — С. 75—80. — (Теоретичні та прикладні питання економіки).

2. Бастиа Фредерик. Экономические гармонии / Фредерик Бастиа. — М.: Эксмо, 2007. — С. 82—99 (Першотвір).

3. Подолинський С.А. Вибрані праці / С.А. Подолинський. — Л.: Агроспецсервіс, 2004. — С. 87—88 (Першотвір).

4. Назаров І.В. Тяжіння речей / Назаров І.В. — К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 1998. — № 39. — С. 6—10 (Вісник Київського університету. Економіка.).

5. Феноменология духа [Электронный ресурс] / Георг Гегель. — Режим доступу: http://www.philosofy.ru

Стаття надійшла до редакції 25.05.2013 р.